

به شکل خلوت خویش

گزیده‌ی شعر و نثر خانم پروین اعتصامی

فهرست

۱۲.....	بادداشت.....
۱۴.....	از چشم برادر!.....
۱۶.....	به احترام پروین.....
۲۴.....	از چشم پدر!.....
۳۳.....	سال شمار زندگی پروین اعتصامی*.....

احوال..... ۳۵

۳۶.....	در چشم دیگران.....
۳۶.....	۱-۱ خطابه میس شولر.....
۳۷.....	۱-۲ مقاله و شعر خانم محمص.....
۴۱.....	۱-۳ پروین اعتصامی، نوآور زنانه و پاک.....
۴۴.....	۱-۴ چنگ این چنگی شیرینکار.....
۴۵.....	۱-۵ در کتابخانه دانشسرای عالی.....
۴۷.....	۱-۶ در مدرسه آمریکایی ها، جلسه‌ی چپل.....
۴۸.....	۱-۷ آشنایی دیر پای.....
۴۹.....	۱-۸ اشعار مولویه!.....
۴۹.....	۱-۹ پروین مرد نیست!.....
۵۰.....	۱-۱۰ از چشم برادر!.....
۵۵.....	۱-۱۱ پروین کتابدار.....

آثار..... ۵۹

۶۰.....	۲-۱ علامه محمد قزوینی.....
۶۱.....	۲-۲ استاد سعید نفیسی.....

۲-۳ دکتر ذبیح الله صفا..... ۶۲

۲-۴ دکتر غلامحسین یوسفی..... ۶۳

۲-۵ دکتر عبدالحسین زرین کوب..... ۶۴

۲-۶ دکتر عبدالحسین زرین کوب..... ۶۵

۲-۷ دکتر عبدالحسین زرین کوب..... ۶۵

۲-۸ دکتر عبدالحسین زرین کوب..... ۶۵

۲-۹ دکتر پرویز نائل خانلری..... ۶۶

۲-۱۰ دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی..... ۶۶

۲-۱۱ دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی..... ۶۸

۲-۱۲ دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی..... ۶۸

۲-۱۳ دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی..... ۶۸

۲-۱۴ دکتر محمد جعفر یاحقی..... ۶۹

۲-۱۵ دکتر محمد علی اسلامی ندوشن..... ۷۰

۲-۱۶ دکتر حسن احمدی گیوی..... ۷۰

۲-۱۷ احمد کریمی حکاک..... ۷۱

۲-۱۸ دکتر میر جلالالدین کزازی..... ۷۲

۲-۱۹ مهدی اخوان ثالث..... ۷۳

۲-۲۰ مهدی اخوان ثالث..... ۷۳

۲-۲۱ استاد محمد حسین شهریار..... ۷۴

۲-۲۲ استاد محمد حسین شهریار..... ۷۴

۲-۲۳ دکتر یحیی آربن پور..... ۷۵

۲-۲۴ سیمین بهبهانی..... ۷۵

۲-۲۵ سیمین بهبهانی..... ۷۶

۲-۲۶ سیمین بهبهانی..... ۷۷

۲-۲۷ نادر نادرپور..... ۷۸

۲-۲۸ بزرگ علوی..... ۷۸

۲-۲۹ استاد مهرداد اوستا..... ۷۹

۲-۳۰ دکتر احمد رنجبر..... ۷۹

۲-۳۱ هوشنگ اتحاد..... ۸۰

۲-۳۲ هوشنگ ابتهاج «سایه»..... ۸۰

۲-۲۳ دکتر علی بهفروز..... ۸۱

۲-۲۴ دکتر محمد رضا روزبه..... ۸۲

۲-۲۵ دکتر ابوالقاسم رادفر..... ۸۲

۲-۲۶ دکتر محمد اسحاق..... ۸۳

۲-۲۷ دکتر مریم مشرف..... ۸۳

۲-۲۸ استاد محمد رضا حکیمی..... ۸۴

۲-۲۹ استاد محمد رضا حکیمی..... ۸۴

۲-۳۰ استاد پرویز خرسند..... ۸۵

۲-۳۱ دکتر حمیرا نکهت دستگیر زاده..... ۸۶

۲-۳۲ دکتر قمر غفار..... ۸۸

۲-۳۳ محمود اعتماد زاده..... ۸۹

۲-۳۴ دکتر مهدی زرقانی..... ۸۹

۲-۳۵ دکتر محمد صنعتی..... ۹۰

۲-۳۶ دکتر ایرج علی آبادی..... ۹۱

۲-۳۷ دکتر رضا براهنی..... ۹۲

۲-۳۸ دکتر احسان یار شاطر..... ۹۳

۲-۳۹ دکتر لطفعلی صورنگر..... ۹۳

۲-۵۰ پگاه احمدی..... ۹۶

۲-۵۱ دکتر مریم حسینی..... ۹۶

تهمت شاعری..... ۹۹

تنها به قاضی رفته‌ی پشیمان!..... ۱۰۰

ابوالفرج رومی..... ۱۰۰

غلامعلی رعدی آذرخشی..... ۱۰۴

سید محمد دبیر سیافی..... ۱۰۵

ملک الشعراى بهار..... ۱۰۶

حبیب یغمایی..... ۱۰۸

سید هادی حائری..... ۱۰۸

عبدالعلى دست غیب..... ۱۰۹

محمد حسین روحانی..... ۱۰۹

۱۱۱	گزیده‌ی نثر
۱۱۲	نامه‌ها و یادداشت‌ها
۱۱۳	زن و تاریخ
۱۱۶	نامه‌ی ۱۳ آذر ۱۳۱۳ [از تهران به رشت]
۱۱۶	نامه ۵ تیرماه ۱۳۱۴ [از تهران به رشت]
۱۱۷	نامه‌ی ۲۳ مرداد ۱۳۱۴ [از تهران به رشت]
۱۱۹	گزیده‌ی شعر
۱۲۰	غزل و غزلواره‌ها
۱۲۱	آهوی روزگار
۱۲۲	امروز و فردا
۱۲۴	لب لعل
۱۲۶	«بی روی دوست»
۱۲۷	سفر اشک
۱۲۹	نکته‌ای چند
۱۳۰	چند بند
۱۳۲	شب هجران
۱۳۴	* یار بی یار
۱۳۵	ای رنجبر
۱۳۷	نوروز
۱۳۹	آرزوها ۱
۱۴۰	آرزوها ۲
۱۴۱	آرزوها ۳
۱۴۲	آرزوها ۴
۱۴۳	آرزوها ۵
۱۴۴	سختی و سختی‌ها
۱۴۵	تندرفتاری گردون
۱۴۷	ارزش گوهر
۱۴۹	چون و چرا با عقل

۱۵۱	قطعه‌ها
۱۵۲	راه دل
۱۵۴	سنگ مزار
۱۵۵	صاعقه‌ی ما ستم اغنیاست
۱۶۰	بی پدر
۱۶۲	نشان آزادگی
۱۶۴	روح آزرده
۱۶۶	سرود خارکن
۱۶۹	رنج نخست
۱۷۰	قلب مجروح
۱۷۲	شکایت پیر زن
۱۷۴	اشک یتیم
۱۷۵	عیجو
۱۷۸	کوته نظر
۱۸۳	فریاد حسرت
۱۸۵	طفل یتیم
۱۸۸	مست و هشیار
۱۸۹	کمان قضا
۱۹۲	گنج ایمن
۱۹۴	تاراج روزگار
۱۹۶	گوهر اشک
۱۹۸	اندوه فقر
۲۰۰	نامه به نوشیروان
۲۰۲	خاطر خشنود
۲۰۴	تهیدست
۲۰۷	صاف و درد
۲۰۸	دیوانه و زنجیر
۲۱۰	همنشین ناهموار
۲۱۴	کیفر بی هنر
۲۱۸	سر و سنگ

۲۱۹	گرگ و سگ
۲۲۱	دزد خانه
۲۲۳	فریب آشتی
۲۲۴	نغمه‌ی خوشه چین
۲۲۶	تعزیت پدر
۲۲۸	فرشته انس
۲۳۲	بام شکسته
۲۳۳	سی‌روی
۲۳۵	برف و بوستان
۲۳۹	کودک آرزومند
۲۴۱	روش آفرینش
۲۴۳	نکوهش بی‌جا
۲۴۴	مناظره
مثنوی‌ها	
۲۴۷	دکان ریا
۲۴۸	خوان کرم
۲۵۲	دریای نور
۲۵۶	عهد خونین
۲۶۰	سعی و عمل
۲۶۲	شکنج روح
۲۶۵	بی‌آرزو
۲۶۹	گره گشای
۲۷۱	طلوطی و شکر
۲۷۵	روح آزاد
۲۷۸	گنج درویش
۲۸۱	معمار نادان
۲۸۸	دیده و دل
۲۹۳	گوهر و سنگ
۲۹۶	صید پریشان
۳۰۰	

۳۰۵	عشق حق
۳۰۸	نا آزموده
۳۱۲	جولای خدا
۳۱۸	جان و تن
۳۲۰	تیمار خوار
۳۲۳	کعبه‌ی دل
۳۲۷	لطف حق
مسمط‌ها	
۳۳۳	یاد یاران
۳۳۴	ای گربه
۳۳۹	ای مرغک
۳۴۲	
قصیده‌ها	
۳۴۵	ای دل
۳۴۶	سیل فتنه
۳۵۱	گویند عارفان
۳۵۲	ای دوست
۳۵۷	زن در ایران
۳۶۰	صفت پاکی
۳۶۳	مور و ماه
۳۶۴	شحنه خفته
۳۶۷	کوه و کاه
۳۶۹	حدیث مهر
۳۷۱	
منابع	
۳۷۳	

یادداشت

نه بانو است که خود را بزرگ می‌شمرد
به گوشواره و طوق و یاره‌ی مرجان
چو آب و رنگ فضیلت به چهره نیست چه سود
ز رنگ جامه‌ی زربفت و زیور رخشان؟
برای گردن و دست زن نکو، پروین
سزاست گوهر دانش، نه گوهر السوان

پروین اعتصامی
ابیات پایانی شعر «فرشته‌ی انس»

بدون تردید خانم پروین اعتصامی یکی از چهره‌های نامدار ادبیات فارسی است و «نخستین زن ایرانی است که به معنی واقعی کلمه، شاعر بوده لذا سرسلسله‌ی شاعران امروز ایران اش باید خواند» روح لطیف، دردمندی، هویت زنانه، نگاه اخلاقی و توصیف‌های محکم و استوار او از دردهای جامعه که در عین حال به زبانی ساده و دلنشین بیان می‌شود از او شاعری مردمی، اجتماعی و معترض ساخته است.

پروین اگر در نگاهی سریع و شتابزده، شاعری منزوی به نظر آید به هیچ روی چنین نیست. حتی با نگاهی اجمالی به دیوان او در می‌یابیم؛ پروین شاعری اجتماعی، سیاسی، درد آشنا، نکته سنج و معترض است. شاعری با جانی نجیب که بار همه‌ی درد و داغ‌های جامعه خود را به دوش کشیده و آن را به‌خوبی رصد می‌کند، واکنش نشان می‌دهد اعتراض می‌کند و با زبانی برتر و مؤثرتر آن‌ها را بیان می‌کند.

در این میان اوج هنر پروین در قطعه‌های او دیده‌می‌شود؛ اشک یتیم، دزد و قاضی، محتسب و مست، اندوه فقر، حدیث مهر، شعر اشک، صاعقه‌ی ما ستم اغنیاست... و همچنین در بعضی از مثنوی‌ها؛ جولای خدا، لطف حق، دکان ریا، روح آزاد، کعبه‌ی دل، ... و در غزل‌ها و غزل واره‌هایی چون؛ آرزوها، سفر اشک، آهوی روزگار، امروز و فردا، یار، ای رنجبر، مرغ زیرک، ... نیز این لطف و لطافت مجال بروز یافته‌است.

شعر پروین آینه‌ی تمام نمای زندگی مردم و پژواک فریادهای در گلو مانده آنان است. بی‌جهت نیست که شعر او را چون کاغذ زر می‌برند. چاپ‌های متعدد و متنوع از دیوان او و

حجم بسیار گسترده‌ی پروین پژوهی، یادنامه‌ها، جشن نامه‌ها، مقاله‌ها و گزیده‌ی اشعار و بررسی آراء، احوال و اشعار و آثار وی نشانه‌ی روشن این مدعاست. طرفه آن که، بدگویی برخی بدخواهان و حاسدان نیز آتش مردم را تیزتر و اقبال آنان را به شعر او بیشتر کرده است. دکتر شفیع کدکنی می‌فرمود: یکی از نشانه‌های ماندگاری شاعر، رسوب شعر او در ذهن‌ها و به یاد ماندن در حافظه‌هاست. «نقل به معنا» اکنون بخش عظیم و گونه‌ی برجسته شعر پروین که، نوع تعلیمی و اخلاقی آن به شمار می‌آید، حکم مثل سائره و حکمت عامیانه یافته است.

در این گزیده که، حاصل همنشینی روزها و سالیان ما با اندیشه و شعر اوست، کوشش شده‌است بهترین شعرهای او و امهات نقد و نظر درباره‌ی احوال و آثار او به حضور علاقه‌مندان عرضه شود. بخش اول به زندگی پروین؛ به احوال او از چشم پدر، برادر و استاد ملک الشعراء بهار اختصاص یافته است.

بخش دوم، به همان شیوه، نخست از نگاه صاحب‌نظران به زندگی و احوال پروین نظر می‌شود و آنان که او را از نزدیک دیده‌اند خاطرات خود را باز می‌گویند و سپس شعر او از دیدگاه‌های مختلف و گاه متضادی در ترازوی نقد و بررسی قرار می‌گیرد. بخش سوم نمونه‌ی آثار برجسته‌ی او در دو بخش ۱- نامه‌ها و یادداشت‌ها ۲- گزیده‌ی شعرها که، شامل غزل‌ها، قطعه‌ها، مثنوی‌های، مسمطها و قصاید است، سامان یافته‌است.

گفتنی است در پایان بخش دوم به معرفی، نقد و بررسی کتاب تهمت شاعری نوشته‌ی فضل الله گرکانی نشستیم که یکی از پراوازه‌ترین منتقدان پروین است. کسی که به قول دکتر دبیر سیاقی، به سرعت از چاپ کتاب و داوری شتابزده‌اش پشیمان شد و دست از افکار سست و بی‌پایه خود بشست!

در پایان وظیفه خود می‌دانیم از دوستانی که بدون راهنمایی و دلالت آنان این کار به سامان نمی‌رسید، یاد کنیم، به‌ویژه از استاد پرویز خرسند، استاد محمدرضا بدیعی، پرفسور علی بهفرروز، دکتر احمد آفتابی، حمزه مؤمنی، عباس میرزایی که علاوه بر راهنمایی‌های ارزشمندشان، استفاده از برخی منابع کمیاب پروین پژوهی را برایمان آسان کردند، صمیمانه سپاسگزاریم.

نفیسه محمدزاده

سید خلیل حسینی

فروردین ۱۳۹۴

از چشم برادر!

درگذشت ناگهانی و نابهنگام خانم پروین اعتصامی در فروردین ۱۳۲۰، ارباب فضل و ادب را متأثر ساخت. در تهران و ولایات، ادبا و شعرا از زن و مرد مقالاتی در جراید نشر و مجالس یادبودی برپا نموده اشعاری که راجع به این ضایعه سروده بودند در آن مجالس قرائت کردند.

مهم‌ترین این مجالس، مجلسی بود که در ۲۵ اردیبهشت ۱۳۲۰ به مناسبت تصادف با چهلین روز درگذشت پروین، در تهران از طرف انجمن دانشوران منعقد گردید. در این جلسه، عده نسبتاً زیادی از علاقمندان به آثار پروین حضور یافته بودند. سخن را آقای خلعتبری مدیر انجمن آغاز نمودند. سپس آقای ملک الشعراء بهار در پیرامون مقام ادبی پروین شرح مبسوطی بیان و قطعه «گل افسرده» را که به اقتضای موقع سروده بودند قرائت کردند.

آنگاه قرائت چکامه‌های فضلا و ادبا راجع به فوت پروین شروع گردید. خانم فخر عادل و آقایان اخگر، حائری، حیدری، ساعی، سالار شیرازی، شهری، فاضل، فرات، فصیح الزمان قلزم در این سخنرانی و قرائت اشعار شرکت کردند. آقای انجوی، قطعه «مست و هوشیار» پروین را خوانده و اشعار آن را تفسیر نمودند.

چهار دوشیزه، قطعاتی چند از دیوان پروین را قرائت کردند. روز بعد (۲۶ اردیبهشت ۱۳۲۰) مجلس یادبود دیگری از طرف «مجمع فارغ التحصیل‌های دبیرستان امریکائی» که پروین در آنجا تحصیل و تدریس نموده بود در تالار مدرسه منعقد گردید. در این مجلس، عده بسیار کمی حضور یافتند. حاضرین عبارت بودند از معلم‌های مدرسه امریکایی، چند نفر از همدرس‌های قدیم پروین و عده معدودی اشخاص متفرقه.

جلسه را میسس شولر با خطابه موجزی راجع به پروین افتتاح کردند و آقایان ملک الشعراء بهار و دکتر شایگان، قطعات «لطف حق» و «سفر اشک» پروین را خواندند و در

اطراف آن بیاناتی نمودند. یکی از همدرس‌های سابق پروین، قطعه‌ی نهال آرزو را که شاعر در جوزای ۱۳۰۳ به مناسبت جشن فراغ از تحصیل سروده بود قرائت کرد. در همدان نیز در ۱۱ اردیبهشت ۱۳۲۰ مجلس یادبودی در «انجمن ادبی» انعقاد یافت. در ۱۸ فروردین ۱۳۲۱ به مناسبت اولین سال وفات پروین، مجلس یادبودی باز از طرف «انجمن دانشوران» در تالار عمارت «دارلقنون» تشکیل گردید.

با آنکه انجمن مزبور از چند روز پیش برای همه‌ی وزرا و وکلا و مدیران مدارس دعوتنامه فرستاده بود، هیچ‌یک از آن‌ها در شب جلسه حضور نیافتند. معذک تالار تقریباً پر بود و عدد حضار به یکهزار مرد و زن می‌رسید. اینان عبارت بودند از محصلین و محصلات مدارس و اعضای ادارات و سایر طبقات که دعوت انفرادی از آن‌ها نشده بود، بلکه صرفاً به علاقه به آثار پروین بر اثر اعلانات منتشره در جراید حاضر شده بودند.

پس از افتتاح جلسه و ایراد جلسه و ایراد نطق‌های مقدماتی، آقای عادل خلعتبری از حضار تقاضا کردند به احترام پروین، قیام و یک دقیقه سکوت نمایند. سپس، رشته سخن را به دست گرفته و شرح مفصلی راجع به پروین گفتند و مخصوصاً موضوع اعطای نشان علمی درجه سوم را در ۱۳۱۵ از طرف وزارت معارف به پروین تذکر داده و از این طرز قدردانی و سپاسگزاری اظهار تأسف نمودند.

بعد آقایان اخگر، حائری، حیدری، ساعی، سالار شیرازی، شهری، شهریار، فرات، فصیح الزمان شیرازی، طاهر الامی، قاضی، قلزم، مخبر فروغ قطعات اشعاری که به مناسبت اولین سال درگذشت سروده بودند قرائت کردند. آقایان سپهری مراتب همدردی «حزب جوانان» را به سمع حضار رسانیدند. آقایان انجوی و شریعتمداران مازندارانی خطابه‌هایی راجع به شاعر فقید ایراد نمودند.

ابوالفتح اعتصامی، تهران - تیر ۱۳۲۳

مجموعه مقالات و...، ضمیمه‌ی چاپ هفتم دیوان پروین اعتصامی، صص ۵-۲